BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH DARSLARIDA BADIIY ASAR TAHLILI ORQALI O‘QUVCHILAR NUTQINI BOYITISH SAMARADORLIGINI MATEMATIK-STATISTIK BAHOLASH

Meyliyev Sobirjon Xolmurodovich

Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Mohinur Abduxalilova To‘raqul qizi

Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida badiiy asar tahlili orqali o‘quvchilar nutqini boyitish samaradorligini aniqlash va baholashning matematik-statistik asoslari yoritilgan. Badiiy matn ustida ishlash jarayonida o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish, so‘zlarning ma’nosini anglash, sinonim va antonimlardan o‘rinli foydalanish, obrazlar xarakterini tavsiflash hamda mustaqil fikr bildirish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: o‘qish darslari, badiiy asar tahlili, nutq boyligi, lug‘at boyligi, pedagogik diagnostika, tajriba-sinov, matematik statistika, samaradorlik.

Аннотация. В статье рассматриваются математико-статистические основы определения и оценки эффективности обогащения речи учащихся начальных классов посредством анализа художественных произведений на уроках чтения. Анализируются возможности развития словарного запаса, понимания значения слов, использования синонимов и антонимов, характеристики художественных образов и формирования навыков самостоятельного выражения мыслей.

Ключевые слова: уроки чтения, анализ художественного произведения, речевое развитие, словарный запас, педагогическая диагностика, педагогический эксперимент, математическая статистика.

Abstract. This article examines the mathematical and statistical foundations for assessing the effectiveness of enriching primary school students' speech through literary text analysis in reading lessons. It focuses on vocabulary development, understanding word

meanings, using synonyms and antonyms, describing literary characters, and developing independent speaking skills.

Keywords: reading lessons, literary text analysis, speech development, vocabulary enrichment, pedagogical diagnostics, educational experiment, mathematical statistics.

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish, mustaqil fikrlashga o‘rgatish va og‘zaki hamda yozma nutqini boyitish ta’lim jarayonining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘qish darslari o‘quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini shakllantirish bilan bir qatorda, ularning so‘z boyligini kengaytirish, nutqiy faolligini oshirish va fikrlarini izchil bayon etish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratadi.

Badiiy asarlar o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda tanlanganida, ular yangi so‘z va iboralarni o‘zlashtirish, so‘zlarning ko‘chma va o‘z ma’nolarini farqlash, qahramonlar xatti-harakatlarini baholash hamda voqealarga munosabat bildirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Biroq badiiy matnni shunchaki o‘qish yoki mazmunini qayta hikoya qilish bilan cheklanish o‘quvchilarning nutqiy imkoniyatlarini to‘liq rivojlantirmaydi. Buning uchun asar ustida maqsadli lingvistik, semantik va kommunikativ tahlil olib borish zarur.

Mazkur jarayonning samaradorligini aniqlashda faqat o‘qituvchi kuzatuvi yoki subyektiv baholash bilan cheklanib qolmaslik lozim. O‘quvchilarning lug‘at boyligidagi o‘zgarishlar, yangi so‘zlarni nutqda qo‘llash darajasi, fikrni ifodalash aniqligi va izchilligini matematik-statistik usullar yordamida o‘rganish tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini ta’minlaydi.

Tadqiqotning maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida badiiy asar tahlili orqali o‘quvchilar nutqini boyitish samaradorligini aniqlash, baholash mezonlarini ishlab chiqish va matematik-statistik usullar yordamida metodikaning natijadorligini asoslash.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya va tilshunoslik fanlarining o‘zaro aloqador yo‘nalishlaridan biridir. L.S. Vigotskiyning tafakkur va nutqning o‘zaro munosabatiga doir ilmiy qarashlari

o‘quvchilarning til vositalari orqali fikrlash faoliyatini rivojlantirish muhimligini asoslaydi. Uning nazariyasiga ko‘ra, ta’lim jarayonida ijtimoiy muloqot va pedagogik ko‘mak bolaning bilish hamda nutqiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

K.D. Ushinskiy ta’lim jarayonida ona tilining tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlariga alohida e’tibor qaratgan. A.A. Leontyevning nutq faoliyati haqidagi qarashlari esa o‘quvchilarning nutqiy ko‘nikmalarini shakllantirishda faol muloqot, nutqiy vaziyat va maqsadli mashqlarning ahamiyatini ko‘rsatadi. O‘zbek metodikasi doirasida Q. Qosimova, S. Matchonov, X. G‘ulomov, Sh. Yo‘ldosheva va Sh. Sariev kabi olimlarning ilmiy-metodik qarashlari boshlang‘ich sinflarda matn ustida ishlash hamda o‘quvchilar nutqini rivojlantirish masalalarini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotda nazariy tahlil, pedagogik kuzatish, diagnostik topshiriqlar, pedagogik tajriba-sinov va matematik-statistik tahlil metodlaridan foydalanish nazarda tutiladi. Tajriba-sinov jarayonida o‘quvchilar tajriba va nazorat guruhlariga ajratiladi. Dastlabki diagnostikadan so‘ng tajriba guruhida badiiy asar tahliliga asoslangan maxsus mashg‘ulotlar tashkil etiladi, nazorat guruhida esa amaldagi o‘qitish jarayoni davom ettiriladi. Yakuniy diagnostika natijalari o‘zaro taqqoslanadi.

O‘quvchilarning nutqiy rivojlanish darajasini aniqlash uchun baholash mezonlarini aniq belgilash muhimdir. Tadqiqot doirasida to‘rtta asosiy mezonni ajratish maqsadga muvofiq: lug‘at boyligi, semantik kompetensiya, nutqiy izchillik va kommunikativ faollik.

Lug‘at boyligi mezonida o‘quvchining badiiy asarda uchraydigan yangi so‘zlarni o‘zlashtirishi, ularning ma’nosini tushuntirishi va mustaqil nutqida qo‘llay olishi baholanadi. Semantik kompetensiya mezonida so‘zlarning ma’no nozikliklarini anglash, sinonim, antonim va ko‘chma ma’noli birliklarni farqlash qobiliyati aniqlanadi. Nutqiy izchillik mezoni asar mazmunini mantiqiy ketma-ketlikda bayon qilish va qahramonlarga tavsif berishni qamrab oladi. Kommunikativ faollik esa savollarga mustaqil javob berish, munozarada qatnashish va o‘z munosabatini dalillar bilan ifodalash orqali baholanadi.

Har bir mezon uch daraja asosida baholanishi mumkin: yuqori daraja – 3 ball (topshiriqni mustaqil, to‘g‘ri va ijodiy bajarish); o‘rta daraja – 2 ball (qisman mustaqil bajarish va ayrim xatolarga yo‘l qo‘yish); quyi daraja – 1 ball (topshiriqni bajarishda

qiynalish va o‘qituvchi yordamiga ehtiyoj sezish). To‘rtta mezon bo‘yicha maksimal natija 12 ballni tashkil etadi.

“So‘zlar xazinasi” topshirig‘ida o‘quvchilar badiiy matndan yangi va notanish so‘zlarni ajratib oladilar, ularning ma’nosini izohlaydilar hamda shu so‘zlar ishtirokida gaplar tuzadilar. “Qahramonga tavsif” topshirig‘ida asar qahramonining xatti-harakati va xarakterini ifodalovchi so‘zlar tanlanadi. “Sinonim va antonimlar olami” topshirig‘ida o‘quvchilar matndan ma’nodosh va zid ma’noli so‘zlarni topib, ularni boshqa so‘zlar bilan almashtiradilar.

“Davomini yarat” topshirig‘i o‘quvchilardan asar voqealarining davomini mustaqil tuzishni talab etadi. “Muallifga savol” topshirig‘ida esa o‘quvchilar asar mazmunidan kelib chiqib savollar tuzadilar va ularga o‘z fikrlari asosida javob beradilar. Bu mashqlar yangi leksik birliklarni faol nutqqa olib kirish, ijodiy fikrlash va kommunikativ faollikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik tajriba-sinov natijalarini ilmiy asosda tahlil qilishda matematik-statistik usullardan foydalanish zarur. O‘quvchilarning umumiy natijalari asosida o‘rtacha arifmetik qiymat quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$\bar{X} = (\Sigma Xi) / n$$

Bu yerda $\bar{X}$ – o‘rtacha arifmetik qiymat; Xi – har bir o‘quvchining to‘plagan bali; n – o‘quvchilar soni.

O‘quvchilarning yuqori, o‘rta va quyi darajalar bo‘yicha taqsimotini aniqlash uchun foiz ko‘rsatkichidan foydalaniladi:

$$P = (ni / N) \times 100\%$$

Bu yerda P – tegishli darajaning foiz ko‘rsatkichi; ni – muayyan darajadagi o‘quvchilar soni; N – guruhdagi jami o‘quvchilar soni.

Tajriba va nazorat guruhlari natijalari o‘rtasidagi statistik farqni aniqlashda Styudentning t-mezonidan foydalanish mumkin:

$$t = (\bar{X}1 - \bar{X}2) / \sqrt{(S1^2/n1 + S2^2/n2)}$$

Bu yerda $\bar{X}1$ va $\bar{X}2$ – guruhlarning o‘rtacha natijalari; $S1^2$ va $S2^2$ – guruhlar dispersiyalari; n1 va n2 – guruhlardagi o‘quvchilar soni. Hisoblangan t qiymati tegishli

kritik qiymat bilan taqqoslanadi. Statistik xulosa chiqarishda ahamiyatlilik darajasi, tanlangan statistik model va erkinlik darajasi hisobga olinishi lozim.

Tajriba-sinov natijalarini tahlil qilishning namunaviy modeli

Quyidagi jadval matematik-statistik tahlilni tashkil etish usulini ko‘rsatish uchun shartli misol sifatida keltirilgan. Undagi raqamlar real tajriba natijasi emas.

Baholash darajasi	Tajriba guruhi: boshlang‘ich	Tajriba guruhi: yakuniy	Nazorat guruhi: boshlang‘ich	Nazorat guruhi: yakuniy
Yuqori	20%	55%	22%	30%
O‘rta	45%	35%	43%	45%
Quyi	35%	10%	35%	25%

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, shartli modelda tajriba guruhida yuqori darajadagi o‘quvchilar ulushi 20 foizdan 55 foizga, ya’ni 35 foiz punktga oshgan. Quyi darajadagi o‘quvchilar ulushi esa 35 foizdan 10 foizga kamaygan. Nazorat guruhida yuqori darajadagi o‘quvchilar ulushi 22 foizdan 30 foizga oshgan. Ushbu shartli taqqoslash tajriba guruhidagi o‘sish ko‘rsatkichi nisbatan yuqoriligini namoyish etadi.

Mazkur jadval metodik tahlil namunasi bo‘lib, undagi ko‘rsatkichlar haqiqiy pedagogik tajriba natijalarining o‘rnini bosa olmaydi. Yakuniy ilmiy xulosalar real tajriba-sinov ma’lumotlari asosida chiqarilishi lozim.

O‘quvchilarning nutqiy rivojlanishini faqat umumiy ball yoki foiz ko‘rsatkichlari orqali baholash yetarli emas. Yangi so‘zlarni o‘zlashtirish bilan bir qatorda, ularni mustaqil nutqda to‘g‘ri qo‘llash, gaplarning grammatik tuzilishi va fikrning izchilligi ham hisobga olinishi kerak. Tajriba va nazorat guruhlarining boshlang‘ich darajasi o‘zaro taqqoslanishi, boshlang‘ich hamda yakuniy diagnostika natijalari birgalikda tahlil qilinishi maqsadga muvofiq.

Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida badiiy asar tahlili orqali o‘quvchilar nutqini boyitish ta’lim jarayonining muhim metodik yo‘nalishlaridan biridir. Badiiy matn bilan tizimli ishlash o‘quvchilarning lug‘at boyligini kengaytirish, so‘zlarning ma’no xususiyatlarini anglash, obrazli fikrlash, mustaqil mulohaza yuritish va o‘z fikrini izchil ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot doirasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin: birinchidan, badiiy asar tahlili o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishini ta’minlovchi samarali didaktik vosita bo‘lib, undan

maqsadli va tizimli foydalanish zarur. Ikkinchidan, nutqiy rivojlanishni baholashda lug‘at boyligi, semantik kompetensiya, nutqiy izchillik va kommunikativ faollik mezonlaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Uchinchidan, matematik-statistik usullar pedagogik tajriba natijalarini xolis tahlil qilish, o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini aniqlash va metodikaning samaradorligini ilmiy asoslash imkonini beradi.

To‘rtinchidan, o‘rtacha arifmetik qiymat, foizli ko‘rsatkichlar, dispersiya va Styudentning t-mezonidan foydalanish tajriba hamda nazorat guruhlari natijalarini qiyosiy baholashga yordam beradi. Beshinchidan, badiiy asar tahliliga asoslangan topshiriqlarni muntazam qo‘llash o‘quvchilarning yangi so‘zlarni o‘zlashtirishi va ularni mustaqil nutqida qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun metodik sharoit yaratadi.

Umuman olganda, badiiy asar tahlili orqali o‘quvchilar nutqini boyitish metodikasini matematik-statistik usullar bilan baholash pedagogik tadqiqotlarning ilmiy ishonchliligini oshiradi hamda boshlang‘ich ta’lim sifatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni. – 2019-yil 29-aprel.

3. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.

4. G‘ulomov X., Qodirov M., Ernazarova M. va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.

5. Vygotsky L.S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986.

6. Ушинский К.Д. Родное слово. – Москва: Просвещение.

7. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – Москва: Смысл, 1997.

8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Санкт-Петербург: Питер, 2002.

9. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. – Москва: Знание, 1974.

10. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York: Longmans, 1956.

11. Cohen J. Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences. – 2nd ed. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1988.

12. Field A. Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics. – 5th ed. – London: SAGE Publications, 2018.

13. Creswell J.W. Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research. – 4th ed. – Boston: Pearson, 2012.

14. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2023.

15. UNESCO. Global Education Monitoring Report. – Paris: UNESCO.